

Spaghetti in de polder

nationaalarchief

Nationaal Archief
Magazine
2010 / 2

Vitrine
WK Voetbal 1934

Publicatie
De heldeninspecteur:
feit of fictie?

In onderzoek
Reconstructie van een Hollands
pakhuis in Japan

vijftig jaar geleden dat Nederland en Italië een wervingsverdrag ondertekenden. Met dat verdrag werd de komst van Italiaanse arbeidsmigranten naar ons land geregeld. Het leek een goede deal: Italië had een arbeidsoverschot, Nederland een nijpend arbeidstekort. Voor de betrokkenen zelf was dit het begin van een nieuw, niet altijd makkelijk leven.

De eerste gastarbeiders

Nationaal Archief

Actueel

Vijftig jaar migratie van Italië naar Nederland

Daniela Tasca

Het verdrag met Italië zou jarenlang model staan voor de wervingsakkoorden die Nederland later sloot met andere emigratielanden als Spanje, Griekenland, Portugal, Turkije, Marokko en het voormalig Joegoslavië. In het nieuwe wervingsakkoord stonden bindende afspraken over de huisvesting, maaltijden, vakantie en de terugreis van de Italiaanse mannen. Het verdrag probeerde orde te scheppen in de wervingswoede die in

de jaren 1959–1960 dreigde uit te barsten als gevolg van de zeer krappe arbeidsmarkt. Door het akkoord kwamen duizenden Italianen uit de regio's Friuli, Calabrië, Campanie, Sardinië en Sicilië naar Nederland. De meesten van hen en hun nazaten zijn inmiddels Nederlandse burgers. Al hebben ze vaak nog steeds een Italiaans paspoort op zak.

Het wervingsverdrag was het begin van hetperk van de zogenaamde 'gastarbeiders' daarmee het begin van multicultureel N

Een voorraadkast arbeiders

Al voor de oorlog waren Italiaanse ambalieden werkzaam in Nederland, onder mals beeldenmakers, instrumentmakers, werkers, schoorsteenvegers, muzikant

Collectie Nationaal Archief/Spaarnestad
Photo, inv.nr. SFA004001442

Een Italiaanse gastarbeider aan het werk in de Nederlandse metaalindustrie (1962).

Collectie Nationaal Archief/Spaarnestad
Photo, inv.nr. SFA008003096

Twee Italiaanse gastarbeiders op een motorfiets maken een praatje met een Nederlands meisje, waarschijnlijk in Amsterdam (jaren '60).

terrazzowerkers en ijsbereiders. Zij waren voornamelijk afkomstig uit Noord-Italië. Ze ontvluchtten de bittere armoede in eigen land en gingen in Nederland aan de slag, overigens met succes. In 1935 hadden er in Nederland bijvoorbeeld 650 terrazzowerkers een werkvergunning. Tussen 1920 en 1930 arriveerden in Zuid-Limburg de eerste Italiaanse mijnwerkers en in 1931 waren er al 250 van hen aan het werk in de mijnen. Deze zogenoemde 'koempels' waren de voorlopers van de eerste golf Italiaanse gastarbeiders.

Na de Tweede Wereldoorlog werkte Nederland aan de wederopbouw. Veel Nederlanders kozen in die tijd - hierin door de overheid aangemoedigd - voor emigratie naar Canada, Australië en Nieuw

Zeeland, terwijl er al een arbeidstekort was. Er waren te weinig mensen beschikbaar voor het ongeschoolde werk. Om het gat op te vullen dat de Nederlandse emigranten achterlieten, werven de bedrijven tijdelijke arbeidskrachten in het buitenland. Italië was de eerste keuze.

In 1949 sloot de Nederlandse regering een eerste wervingsverdrag met Italië, waardoor veel jonge Italiaanse mannen werden geworven voor de mijnen in Limburg. Met de leuze 'C'è lavoro per voi in Olanda' (Er is werk voor jullie in Nederland), werden de Italianen verleid om in Nederland te gaan werken. De Italianen kwamen graag naar Nederland. Hun land lag na de oorlog in puin, er was daar voor hen geen toekomst meer. De wereld was in vrede en de strikte emigratie-

De 'echte' directeur van ADM

Duilio Bottos werkte, net als zijn vader, op de beroemde scheepswerf van Monfalcone in de buurt van Triëst toen hij rond 1948 door de ADM werd geworven, waarschijnlijk in het kader van de wervingsakkoorden tussen Nederland en Italië. Bottos zou een paar jaar in Nederland werken en dan terugkeren naar Triëst. Maar zoals veel anderen trouwde hij een Nederlandse vrouw en keerde niet meer terug. Naast zijn werk als machinedraaier/ijswerker tolkte hij voor andere Italianen die bij ADM werkten, maar ook bij andere bedrijven als NDSM.

In de jaren '50 reisde hij naar Triëst en Taranto om direct namens het bedrijf werknemers aan te trekken. Bottos legde contact met plaatselijke instellingen als het *ufficio del lavoro* (arbeidsbureau) en de vakbonden, maar ging ook thuis bij de mensen langs. Praktisch alle Italiaanse ADM'ers werden door hem geworven en opgevangen. Bottos was oorspronkelijk een collega-arbeider, maar kreeg al gauw aanzien door het goede werk dat hij, vaak onbetaald, voor zijn landgenoten verrichtte. Een collega kuste, volgens Italiaans gebruik, de toppen van zijn samengetrokken vingers om te zeggen dat Bottos een *persona squisita* was, een buitengewoon aangenaam mens. Voor alle Italianen was hij de 'echte' directeur van ADM.

Ministero degli Affari Esteri

ACCORD ENTRE LE GOUVERNEMENT DE LA REPUBLIQUE ITALIENNE GOUVERNEMENT DU ROYAUME DES PAYS BAS CONCERNANT LE RECRUTEMENT ET LE PLACEMENT DE LA MAIN D'OEUVRE ITALIENNE AUX PAYS BAS

Le Gouvernement de la République Italienne et le Gouvernement du Royaume des Pays Bas,

désireux de consolider les relations d'amitié existant entre leurs peuples en harmonie avec l'esprit de solidarité européenne,

ayant en vue de réaliser le plein emploi de la main d'oeuvre et une meilleure exploitation des ressources économiques,

convaincus qu'il est de leur intérêt commun d'atteindre de tels buts afin de promouvoir le progrès économique et social de leurs peuples,

ont conclu le présent Accord afin d'organiser le recrutement et le placement de la main d'oeuvre italienne aux Pays Bas.

DISPOSITIONS GENERALES

Art. 1

1.- Le Gouvernement Royal des Pays Bas communique, tous les six mois au moins, au Gouvernement Italien le contingent numérique de travail leurs, classé par qualification professionnelle, dont il retient probable l'emploi aux Pays Bas.

belemmeringen van dictator Mussolini waren verdwenen. Vier miljoen Italianen verlieten in die tijd hun vaderland om elders in de wereld hun geluk te beproeven. Zo ook in Nederland. Tussen 1955–1958 kregen circa 2.600 Italianen een contract in Nederland, vooral in de mijnbouw. Ze moesten ongehuwd en gealfabetiseerd zijn en in zeer goede gezondheid verkeren. Criminelen, raddraaiers – lees: communisten – of homoseksuelen werden niet toegelaten. Een Nederlandse selectiecommissie won inlichtingen in bij de politie, bij katholieke arbeidersverenigingen, en bij burgemeesters en pastoors. Wie door de selectie heen kwam, kreeg een strikt persoonlijke verblijfsvergunning. De arbeiders werden ondergebracht in pensions, kosthuizen en 'gezellenhuizen', zodat ze nauwelijks beslag legden op de krappe woningvoorraad van Nederland.

De Italianen kregen bij de Limburgse mijnen een arbeidscontract van een jaar. Hun verblijfsvergunning was gekoppeld aan hun werkvergunning. Wie geen werk meer had, moest Nederland verlaten. Veel Italianen gingen daarom zelf op zoek naar ander werk in andere regio's. In de jaren '50 volgden grote ondernemingen in de metaal, de scheepsbouw en de textiel het voorbeeld van de Limburgse mijnen. Bedrijven als Hoogovens, Bruynzeel, Wessanen, Demka,

NDSM/ADM, Gelderman, Verkade, NKF, Albert Heijn gingen op zoek naar buitenlandse werknemers. Het idee van de Nederlandse werkgevers was heel eenvoudig: laat de Italianen hier wat spaargeld bij elkaar verdienen en vervolgens terugkeren naar Italië. De meeste Italianen gingen er bij hun vertrek uit Italië trouwens ook vanuit dat ze zouden terugkeren. De leuze voor hen was: 'Parto, riesco, torno al mio paese' (Ik vertrek, slaag en keer terug naar huis). De gastarbeiders waren de ideale buffer in crisistijden, een voorraadkast die openging bij noodgevallen en die weer dicht kon als de nood voorbij was.

Spontane toeloop

Precies vijftig jaar geleden sloot de Nederlandse overheid een tweede en laatste wervingsverdrag met Italië om meer invloed uit te oefenen op de steeds grotere aantallen die werden binnengehaald. De voorwaarden van het nieuwe akkoord waren voor de Italianen gunstiger dan die van het eerste. Volgens het verdrag van 1949 moest het verblijf van de arbeidsmigranten in de mijnen van tijdelijke aard zijn, maar voortaan konden werknemers uit alle sectoren arbeidscontracten voor onbepaalde tijd krijgen. Italianen die goed bevielen, mochten na afloop van hun jaarcontract kiezen tussen terugkeren naar Italië of zich blijvend in Nederland vestigen. In dat geval

konden zij vrij kiezen voor een nieuwe werkgever. Bij ontslag hadden ze recht op bemiddeling door het arbeidsbureau.

In tegenstelling tot andere immigratielanden en tot de ruimere EEG-regeling hanteerde de Nederlandse overheid een strikte eis: alleen ongehuwde mannen kwamen in aanmerking voor werk in Nederland. In de praktijk werd die eis vrij snel losgelaten vanwege de aanhoudende behoefte aan mankracht.

Naast de werving was er veel spontane toeloop van Italiaanse arbeidsmigranten of van jongeren die simpelweg op zoek naar avontuur waren. In de periode 1964–1966 werden er officieel 15.000 gasarbeiders geworven, terwijl het ministerie van Sociale Zaken in diezelfde tijd meer dan 65.000 arbeidsvergunningen had afgegeven. Tussen 1964 en 1970 kwamen per jaar tussen de 1.000 en 2.000 Italianen naar Nederland die vooral buiten de werving om werk wisten te vinden. Uit de stukken van het ministerie van Sociale Zaken blijkt dat mensen die buiten de werving om kwamen een minder sterke juridische status hadden. Toch gold het wervingsverdrag als een soort norm ook voor de 'spontanen'.

Werken, wonen en liefde

Veel werk dat de Italiaanse gastarbeiders verrichtten was lichamelijk zwaar, vaak

Collectie Nationaal Archief/Spaarnestad
Photo, inv.nr. SFA001012728

Een Italiaanse gastarbeider laat zijn gezin naar Nederland overkomen. Op het Centraal

Meteen een baan

Na zijn ontslag bij de marine leerde de uit Pisa afkomstige Arnaldo Bardini twee jaar lang voor lasser. In de tussentijd hielp hij in de winkel van zijn oudste broer. Maar het perspectief om daar vast te blijven werken, trok hem niet. 'Ik had ruzie gemaakt met de priester uit het dorp. Als straf heeft hij ervoor gezorgd dat ik drie jaar lang geen werk kon vinden. Hij riep steeds: "Hier hebben we de communist!" Ik heb hem een schop tussen zijn benen verkocht.'

Toen een vriend Bardini voorstelde om samen naar Nederland te gaan, greep hij zijn kans. Ze reisden in 1956 naar Nederland. Zijn vriend had het adres van ADM-contactpersoon Duilio Bottos al op zak. 'Ik kwam bij Bottos', vertelt Bardini. 'Hij vroeg wat ik kon. Ik vertelde dat ik elektrisch kon lassen. "Perfect", zei hij, "dat hebben we juist nodig!" Dus ik kon meteen aan de slag.'

Na levendige vrijgezellenjaren in het oude centrum van Amsterdam, trouwde Bardini met een Nederlandse vrouw.

Hij woonde tot zijn overlijden in de

Een normale man

Vincenzo Pepe werd op het Sant Ambrogioplein in Milaan aangesproken. Of hij in het buitenland wilde werken? De voorwaarde was wel dat hij vrijgezel moest zijn. Hij weet nog welke overwegingen door zijn hoofd flitsten toen hij zich afvroeg in welk land hij wilde werken. 'Zwitserland was niet mijn ding. In Duitsland moest ik in barakken wonen. In België moest ik in de mijnen werken. In Nederland kreeg ik erg weinig geld, maar het was het enige land waar ik bij een familie kon wonen en in contact met de mensen kon komen. Dus werd het Nederland!'

Via de officiële werving van het Nederlands Selectie Centrum kreeg hij werk aangeboden in Nederland. Met een groep landgenoten vertrok Pepe per trein naar Haarlem. 'Daar werden we heel hartelijk ontvangen, met muziek, wijn en martini. Eenmaal in Amsterdam was het alsof ik weer in militaire dienst zat. In het Wilhelmina Ziekenhuis werd ik gekeurd, helemaal naakt, oogtest, tanden, er werd gevraagd of je homofiel was of een normale man.' Hij doorstond de keuring.

De ongeschoolde arbeiders werden meestal op de dokploeg gezet: ze moesten schoonmaken, kleine klussen doen en anderen assisteren. Pepe weigerde schoon te maken. 'Ik had geen tweeduizend kilometer gereisd om te komen schoonmaken!' Daarop kreeg hij ander werk.

Hij had het recht om zes maanden te werken. Hij had ook recht op opvang en werd in een pension in Amsterdam-Noord geplaatst, samen met andere Italianen van ADM. Na zes maanden kon hij in vaste dienst treden. 'Ze gaven je hier een kans, wat in je eigen land niet gebeurde. Dat is het mooiste van Nederland. Ik had op mijn 27ste nog nooit echt gewerkt. Ik kon amper lezen en schrijven, ik wist niet wat een hamer en een sleutel waren. Maar ik leerde. Ik vroeg en ik werd geholpen.'

Een paar maanden na zijn aankomst in Nederland werd hij verliefd op de 22-jarige dochter van zijn hospita. Zijn charme was in eerste instantie niet genoeg om de familie van Willy te overtuigen. 'Met een Italiaan verkeren krijgen, dat deed je niet!' Maar zij zetten door en ze zijn nog altijd samen.

Na zijn trouwen kreeg hij woonruimte aangeboden in de 'Spaghettiflat' van ADM in Zaandam.

ook gevaarlijk, en de werktijden waren niet of nauwelijks geregeld. Werktijden van meer dan tien uur per dag waren geen uitzondering. Weken van zes dagen en veel overuren waren gewoon. De Italianen hadden, na de zware arbeid nauwelijks tijd om zich te ontspannen, laat staan om de taal te leren of te participeren in de samenleving. De Italianen waren ondergebracht bij gastgezinnen en pensions, of zelfs in aparte woongelegenheden. Hun woonomstandigheden waren soms erbarmelijk en leidden tot veel protesten bij de Italianen zelf en tot acties van Nederlanders, die de uitbuiting door huisjesmelkers aan de kaak stelden. Een enkele keer kregen de Italianen woonruimte aangeboden door woningbouwverenigingen. Maar dat leidde al tot klachten van Nederlandse woningzoekenden dat de Italiaanse gastarbeiders werden voortgetrokken.

Veel Italiaanse mannen kregen relaties met Nederlandse vrouwen. Pastoors waarschuwden vanaf de kansel ouders voor deze gevaarlijke vreemdelingen die een oogje op hun dochters hadden. De werkgroep Gezin en Huwelijk van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM) ontving in die tijd talloze brieven van verontruste ouders die om advies vroegen. Toch oefenden de charmante Italianen grote aantrekkingskracht uit op de vrouwen en meisjes. Jaloezie van Nederlandse jongens, die meenden dat de Italianen de meisjes van hen 'afpakten', leidde zelfs tot rellen in Oldenzaal in 1961. De meeste Italiaanse

ZEER GEHEIM

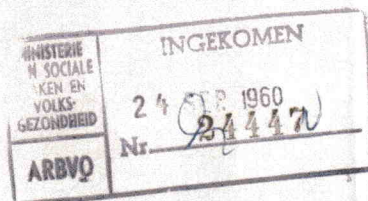
's-Gravenhage, 23 september 1960

Direktie Arbeidsvoorziening

Uittreksel uit de notulen van de Ministerraad dd. 9.9.1960

19f. Spaanse en Italiaanse arbeidskrachten.

.....
.....De raad besluit, dat geen gehuwde arbeidskrachten zullen worden aangeworven; in Spanje zal een wervingsactie kunnen worden begonnen

De Italianen hadden officieel geen recht op gezinshereniging, ze mochten hun vrouw en kinderen niet laten overkomen naar Nederland. Dat verbod was niet alleen ingegeven door het beperkte woningaanbod. Nederland wilde zich waarschijnlijk niet profileren als immigratieland. Blijkbaar vond de Nederlandse regering de financiële lasten van een blijvende migratie (te) groot en bleef zij, tegen beter weten in, het idee van de tijdelijkheid van de migratie nog heel lang in stand houden. Hier en daar duiken in de notulen van de ministerraad of in ambtelijke nota's andere geluiden op, maar over het algemeen wilde men in die tijdelijkheid blijven geloven.

Passende huisvesting

Pas na acties van Italianen in 1960 kregen bijvoorbeeld veertig gezinnen van Italiaanse werknemers van Hoogovens toestemming tot hereniging. In een brief van Stichting Peregrinus, de eerste welzijnorganisatie voor Italianen, in het Nationaal Archief staat: 'Wanneer de Nederlandse regering de Italiaanse arbeiders wel gebruikt ten bate van haar eigen economische veiligheid maar de consequenties van het aantrekken van deze mensen niet durft te nemen wordt er ons inziens schromelijk tekort gedaan aan de menselijke waardigheid.'

De regering bleef ondanks uitzonderingen gezinshereniging ontmoedigen, waardoor die pas na 1963 op gang kwam. De rechtspositie van de Italianen werd na 1968 door de Europese normen geregeld. In het kader van het Verdrag van Rome konden zij vrij reizen en zich vrij vestigen op het grondgebied van andere EU-landen, mits ze in hun eigen onderhoud konden voorzien en 'passende huisvesting' hadden. Daarmee was de rol van het wervingsverdrag uitgespeeld. Al bleef het nog lang moeilijk voor Italianen om passende huisvesting te verwerven.

Een uitzondering vormde Zaandam, waar werknemers van ADM in de jaren '60 een woning van het bedrijf kregen, dat was toen echt een privilege. Zo kwamen veel Italiaanse families te wonen in de ADM-flat in Zaandam. Tussen 1965 en 1985 werd deze flat in de Zaanse wijk Poelenburg 'gedomineerd' door de Italiaanse gemeenschap. De mannen werkten bij ADM, de vrouwen bij Verkade. De kinderen gingen naar school en raakten snel gewend aan de nieuwe situatie. Na de kinderen die al in Italië waren geboren, werd

De 'Spaghettiflat' is niet zomaar een gebouw. Voor de Italianen uit Zaandam is het een monument. De Spaghettiflat is een historische plek waar zich vanaf de jaren '60 stilletjes en bescheiden de weinig bekende geschiedenis van de Italiaanse gastarbeiders afspeelde.

Op eigen kracht, dankzij veel onderlinge solidariteit en loyaliteit, hebben ze hun weg gevonden in de Nederlandse samenleving. Een samenleving die er heel anders had uitgezien als zij en vele anderen een halve eeuw geleden hun arbeidskracht er niet voor hadden ingezet.

Daniela Tasca is als documentairemaakster en schrijfster werkzaam onder de bedrijfsnaam Mediaterra. Ze werkt momenteel aan het cross-mediaal project *1001 Italianen*, over de verschillende groepen Italiaanse immigranten in Nederland. Aanleiding van het project is de 50ste verjaardag van het Nederlands-Italiaanse wervingsverdrag.

Collectie Nationaal Archief/Spaar
Photo, inv.nr. SFA008003094
Italiaanse gastarbeiders drinken een
koffie in Casa Italiana in Amsterdam
trefpunt voor vooral Italiaanse gast
(jaren '60).